

Política i ensenyament a Barcelona. L'Escola del Treball (1913-1930)

per Ramon Alberdi

La vida dels homes passa necessàriament per les seves institucions. En elles conflueixen les aspiracions, les energies i les limitacions dels homes. I així, per tal de correspondre adequadament a la finalitat que es proposa aquest número de «Recerques», sembla útil delinear —dintre de la brevetat obligada— la personalitat històrica d'una de les institucions docents més representatives, com és l'*Escola del Treball de Barcelona*.¹

ANTECEDENTS

Els antecedents de l'Escola del Treball del carrer d'Urgell remunten a una de les conjuntures més importants de la història d'Espanya: la Revolució de l'any 1868 i tot el Sexenni Revolucionari subsegüent (1868-74). Va ser en aquest moment que —amb la directa intervenció de la Diputació de Barcelona— cristallitzaren, encara que fos només germinalment, els projectes del director de l'*Escola d'Enginyers Industrials*, Ramon de Manjarrés i Bofarull (1827-1918). D'aquesta manera anaren sorgint l'*Escola Pública i Gratuïta* (1868-1873) i, a continuació, perllongant la línia començada, l'*Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis* (1873-1913).²

L'objectiu era sempre el mateix: davant l'absència de l'acció de l'estat —que deixava el camp de l'ensenyança professional obrera a mans d'altri— crear un tipus d'escola que estigués immediatament i eficaçment al servei de la promoció cultural del proletariat. Els qui protagonitzaven aquest moviment eren els en-

1. No té encara escrita la història. Per això, continua sent un camp privilegiat d'investigació. Se'ns permetrà que, en alguns punts, ens servim de l'estudi recentment publicat per nosaltres: R. ALBERDI, *La formación profesional en Barcelona. Política, Pensamiento, Instituciones. 1875-1923* (Barcelona, Ediciones Don Bosco, 1980). Com a índex documental cal tenir en compte M. J. BUXÓ-DULCE DE VOLTES, *Catálogo de publicaciones de la Diputación Provincial de Barcelona y de sus instituciones y servicios* (Barcelona 1976), ps. 162-184.

2. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 196-230, 231-301. En general, acostumem a subratllar els noms de les institucions quan surten per primer cop a l'exposició.

giners industrials. Per a ells resultava més que evident que, si no disposaven d'una mà d'obra qualificada, no podrien dur a terme les seves activitats professionals. Estaven també convençuts que era impossible que Barcelona pogués mantenir el seu rang de ciutat industrialitzada si li mancava una àmplia plataforma d'obriers ben preparats. Mirant enrera, trobaven un model admirable, digne d'imitació: la *Real Junta Particular de Comercio de Barcelona*, l'obra cultural de la qual havia entrat tan profundament en l'entranya viva de la tradició barcelonina;³ i mirant vers el present i vers el futur, se sentien plenament envoltats per l'alè regeneracionista. I és que el noranta-vuit va fer impacte sobre ells i sobre molts d'altres d'una manera determinant —fins a aconseguir per a Barcelona una *Escuela Industrial* de faïç modern (1904).⁴

VERS L'ESTABLIMENT DE L'ESCOLA DEL TREBALL

No calgué esperar que arribés la Mancomunitat de Catalunya perquè Barcelona entrés en una fase de renovació escolar. La iniciativa privada, la Diputació Provincial que presidia Prat de la Riba (1907-17), el mateix municipi barceloní —recordeu el *presupost extraordinari de cultura* de l'any 1908— sentiren la necessitat de modernitzar les seves estructures i els mètodes d'ensenyament durant el primer decenni del segle.⁵ La Mancomunitat va ser un assoliment de les forces polítiques, socials i culturals que ja existien entre nosaltres. Representa un cim, encara que relatiu. I, a la vegada, es converteix en punt de partida d'una nova etapa de revitalització cultural i escolar.

La Diputació de Barcelona, concretament, creà les eines tècniques que calien, com eren la Comissió Especial de Nous Serveis (1907) i, sobretot, la Comissió d'Instrucció Pública i Belles Arts (1909).⁶ Amb això, la Diputació de Prat de la Riba volia expressar, ben clarament, la seva ferma voluntat de renovar, ampliar i coordinar tota la gestió provincial en matèria escolar. Era la primera vegada que, entre nosaltres, una corporació assumia una tasca semblant. Però l'impuls de modernització —de tecnificació— no s'aturà aquí.

La Comissió d'Instrucció Pública, tan aviat com estigué a mans de Josep Puig i Cadafalch (des del 1913), sentí la necessitat d'equipar-se amb un instrumental especialitzat. El Consell d'Investigació Pedagògica (1913-16) i el seu continuador, el Consell de Pedagogia (1916-20), constitueixen la nova plataforma d'acció. Si ens volguéssim detenir en la *filosofia* dels organismes aquí esmentats aniríem massa lluny. Però el lector admetrà ben bé que aquests han estat els agents més actius de la renovació pedagògica i escolar impulsada per la Diputació de Barcelona i els que donaren vida i creixement a l'*Escola del Treball*.⁷

3. Cf. A. RUIZ Y PABLO, *Comercio y navegación de Barcelona. Historia de la Real Junta Particular de Comercio de Barcelona (1785-1847)* (Barcelona 1919).

4. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 3-45.

5. Cf. A. GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, II/1 (Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1978), ps. 19-144; II/2 (1979), ps. 83 i ss.

6. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 63-69.

7. La documentació essencial es troba a les «Actes del Consell de Pedagogia», en vuit volums, que esperen encara una edició crítica (*vid.* R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 69-89).

L'ESCOLA ELEMENTAL DEL TREBALL DE LA DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1913-20)

1. De l'Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis a l'Escola Elemental del Treball (1913-18)

La transformació de l'antiga Escola Lliure Provincial d'Arts i Oficis es deu a la iniciativa de Prat de la Riba i de Puig i Cadafalch,⁸ els quals, com acabem d'insinuar, podien comptar, des del mes d'agost de 1913, amb l'equip d'homes, més o menys especialitzats, del Consell d'Investigació Pedagògica.

El sentit general de la reorganització s'orientà perquè el Centre docent del carrer d'Urgell fos, senzillament, una vertadera escola de formació per a l'operari. Per a tal fi es buscà un local més apropiat. L'antiga Escola de Manjarrés pogué deixar finalment els soterranis de l'edifici de la Universitat Literària —on radicava des del dia primer d'octubre de 1874— i traslladar-se al recinte de l'així dita *Escola Industrial* (Casa Batlló, al carrer d'Urgell). I, sobretot, se li donà un nou pla d'estudis —divisió i especialització dels ensenyaments ja des del començament— i un nou mètode per a l'aprenentatge, en el qual es concedia una àmplia entrada a les tecnologies i a les pràctiques de taller, amb estreta unió amb el dibuix professional. «Aquests dos punts principals, el de l'especialització i el de l'ensenyament pràctic —explica l'enginyer industrial i professor de dibuix durant molts anys en aquella institució, Gaietà Cornet i Palau—, constitueixen, a la nostra manera de veure, la cosa més notable i eficaç de la transformació.»⁹

Respecte al règim intern, la Diputació optà per sostreure l'Escola obrera de l'òrbita de la dels Enginyers Industrials, que, des dels temps fundacionals, exercia funcions de tutela i direcció sobre la primera. El detall no és indiferent: la Diputació, ja totalment orientada a causa del regionalisme autonomista, no s'entengué amb aquells estaments docents que, com el d'enginyers, defensaven escrupolosament el seu caràcter de centres *estatals* i *oficials*. Per això, l'escola del carrer d'Urgell quedà sota el govern dels professors-degans. El més antic d'entre ells, o el de més prestigi, exercia de director. De fet, les preferències de la Corporació Provincial van ser pel conegut enginyer industrial Josep Albert Barret i Monner.

La institució del carrer d'Urgell guardà la màxima fidelitat a l'esperit fundacional; és a dir, estigué al servei directe de la formació professional dels obrers barcelonins. S'hi ingressava a 14 anys complerts, i l'alumne havia de saber lle-

8. Cf. R. OLIVAR BERTRAND, *Prat de la Riba* (Barcelona, Ed. Aedos, 1964), ps. 279-280. X. FONT BOFILL, *Prat de la Riba* (Barcelona, Ed. Bruguera, 1967), ps. 75-76. J. GALÍ, *L'obra cultural realitzada per Prat de la Riba*, a E. PRAT DE LA RIBA, *Prat de la Riba impulsor de la llengua i la cultura (Articles i parlaments)* (Barcelona, Ed. Selecta, 1974), ps. 240-242. J. M. AINAUD DE LASARTE, E. JARDÍ, *Prat de la Riba, home de govern* (Barcelona, Ed. Ariel, 1973), ps. 199-200. E. JARDÍ, *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art* (Barcelona, Ed. Ariel, 1975), ps. 104-105. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 299-305.

9. *La Escuela Elemental del Trabajo de Barcelona*, a «Revista Tecnológico-industrial», xxxvii (1914), p. 203.

gir, escriure i practicar les quatre operacions fonamentals de l'aritmètica. La matrícula costava al principi cinc pessetes el semestre (deu per curs), i amb el temps quedà reduïda a sols cinc pessetes per any acadèmic.¹⁰

2. *L'Escola Elemental del Treball, a ple rendiment (1918-20)*

Una nova reestructuració, projectada per Eladi Homs i Alexandre Galí, entrà en vigor durant el curs 1918-19. Es tractava, en primer lloc, de reagrupar les especialitats que s'ensenyaven a l'Escola Elemental del Treball entorn de les Escoles corresponents de Directors d'Indústries Elèctriques, Indústries Tèxtils i Indústries Químiques, les quals funcionaven dintre de l'àmbit de l'Escola Industrial; en segon lloc, crear una Secretaria General —que quedà a mans de Pau Vila i Dinarès— i, en tercer lloc, seleccionar més bé l'alumnat en el moment de l'admissió.

Un dels membres del Consell de Pedagogia —com a delegat d'aquest Consell— actuaria com a element coordinador entre el Consell i la institució docent. El lloc va ser per a Rafael Campalans i Pujol, el qual es comportà cada vegada més com a vertader director del centre. D'aquesta manera s'entenia assegurar una més gran unitat dintre de tot el complex de l'Escola Industrial i, al mateix temps, afavorir un enriquiment mutu entre les entitats docents.

L'escola d'aprenents del carrer d'Urgell completà la seva fesomia definitiva amb l'obertura d'una biblioteca especialitzada per a professors i alumnes (gener de 1919) i la posada en marxa d'unes iniciatives d'alt valor pedagògic i docent, com els cursos de perfeccionament per a adults (des del 1918), els cursos d'humanitats (des del curs 1918-19) i els cursos preparatoris —d'estiu a hivern— a partir del curs següent. Durant els mesos de juliol-agost de 1919, l'Escola organitzà una colònia d'estiu per a aquells alumnes que sentien una més gran necessitat de passar una temporada a la muntanya. Va ser la primera experiència d'aquesta índole a Espanya. Finalment, és també a partir del 1919 que els tallers comencen a treballar per a les necessitats de l'Escola i, àdhuc, per encàrrec d'altres. El quadre 1 assenyala la presència dels alumnes i dels professors en aquella institució que, sens dubte, entrava en la fase de ple rendiment.¹¹

10. Més notícies, amb valor documental, a DIPUTACIÓ DE BARCELONA, *Guia de les institucions científiques i d'ensenyança* (Barcelona 1916), ps. 172-199.

11. Font: *Datos históricos-estadísticos de la Escuela del Trabajo*, a l'expedient *Escoles. Escola del Treball*, folis 341/1-341/10 (ADPB, lligall 3.723, anys 1923-1925, núm. 3). Empreu aquesta sigla per referir-nos a l'Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona.

L'ESCOLA DEL TREBALL DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1920-1925)

1. *La Mancomunitat de Catalunya: una vocació*

Abans de tot, hem d'afirmar que la Mancomunitat de Catalunya nasqué amb una forta i irrenunciable vocació cultural: és a dir, es proposà fer de Catalunya un país que, en matèria de cultura, estigués al mateix nivell que els pobles més avançats d'Europa. Perquè entenia que per aquí passava forçosament el camí del seu prestigi i autonomia. Aquesta va ser, en definitiva, la seva aspiració més profunda.¹² Una altra cosa molt diferent va ser el que, de fet, va poder dur a terme. No tingué temps suficient —solament uns deu o dotze anys d'existència—, i, el que és pitjor, no tingué un vertader poder. L'estat no li delegà cap de les seves funcions.¹³

Quadre 1: Escola Elemental del Treball

cursos	alumnes		professors i	
	matriculats	examinats	ajudants	contramestres
1915-16	345	168	28	6
1916-17	395	201	34	6
1917-18	474	215	36	6
1918-19	576	250	38	6
1919-20	657	327	43	6

Per tal d'arribar a tenir una idea clara d'allò que la Mancomunitat arribà a realitzar en el camp de la cultura popular és absolutament necessari distingir les quatre etapes fonamentals. 1) Durant els primers tres anys (1914-17) la Mancomunitat no comptà amb un organisme especialitzat, sinó que se serví de l'assessorament tècnic que, voluntàriament, li presentaren els òrgans de la Diputació Provincial de Barcelona (el Consell d'Investigació Pedagògica, primer, 1914-16; i el Consell de Pedagogia, després, des del 1916. 2) En el trienni següent (1917-20), la Mancomunitat es val d'un instrument propi: la *Direcció d'Instrucció Pública*, presidida per Eugeni d'Ors. 3) Quan, finalment, els serveis de cultura de les diputacions catalanes es transfereixen el 1920 a la Mancomunitat, aquesta orienta la seva política escolar segons la inspiració que li ve del seu propi *Consell de Pedagogia*. Són els tres anys de plenitud, del 1920 al 1923. 4) En triomfar el cop d'estat del general Primo de Rivera, la Mancomunitat en so-

12. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 90-157.

13. Cf. J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938). Documents* (Barcelona, Ed. Curial, 1974), ps. 207-214. J. DE CAMPS I ARBOIX, *La Mancomunitat de Catalunya* (Barcelona, Ed. Bruguera, 1968). J. M. AINAUD DE LASARTE, E. JARDÍ, *op. cit.*, ps. 87-120. S. MARTÍN-RETORTILLO, *Descentralización administrativa y organización política, I, Aproximación histórica (1812-1931)* (Madrid, Ed. Alfaguara, 1973), ps. 286-314.

frí l'impacte (curs 1923-24) i, finalment, en quedar reemplaçada per la nova Mancomunitat de la Dictadura, entra en un procés de creixent liquidació (curs 1924-25). L'investigador haurà de tenir sempre presents els trams evolutius aquí esmentats. Guanyarà en claredat de visió i s'adonarà amb més exactitud de l'obra realitzada.¹⁴

2. *L'Escola del Treball de la primera Mancomunitat de Catalunya (1920-23)*

D'acord amb el que acabem d'esmentar, és el 1920 que les quatre províncies catalanes traspassen llurs serveis d'Instrucció Pública a la Mancomunitat. En conseqüència, l'Escola Elemental del Treball de la Diputació barcelonina passà a mans de la corporació mancomunada. Aquesta, a partir del mes de febrer, tenia ja establert el seu Consell de Pedagogia, sobre les bases del que havia estat de la Diputació Provincial de Barcelona.

El nou organisme funcionava segons les seves dues peces bàsiques: el *Departament d'Ensenyament Primari i Secundari* i el *Departament d'Ensenyament Tècnic i Professional*, dirigits per sengles secretaris tècnico-administratius generals; és a dir, per Alexandre Galí i Rafael Campalans, respectivament.¹⁵ El tercer departament, el de l'*Ensenyament Superior*, que a mitjan 1922 es confià a Francesc Martorell i Trabal, no pogué fer pràcticament res.¹⁶

No cal dir que el nou Consell de Pedagogia treballà amb absoluta serietat i que es convertí en l'ànima de tota la política escolar i cultural que dugué a terme la Mancomunitat de Catalunya fins al mes de febrer de 1924.

Com es veu, quan sonà l'hora del traspàs dels serveis provincials, tant la Mancomunitat com l'Escola del Treball eren institucions adultes. Per consegüent aquella no hagué d'introduir en aquesta grans novetats. Rafael Campalans —ara secretari general del Departament d'Ensenyança Tècnica i Professional del Consell de Pedagogia i, com abans era, conseller-delegat d'aquest a l'Escola— en va ser el director, i així començà a firmar en tots els documents pertinents a la institució. Pau Vila quedà al davant de la secretaria central. Alexandre Galí —encara que titular, com hem dit, del Departament de Primera i Segona Ensenyança— solia substituir Campalans en les seves freqüents absències i, en tot cas, seguia la marxa del centre amb amor i perspicàcia. Roman Sol, conseller-ponent d'instrucció pública de la Mancomunitat i vice-president del Consell de Pedagogia, visqué totalment dedicat a la seva missió de coordinar l'acció d'aquest amb la política cultural del Consell Permanent de la Mancomunitat que presidia Puig i Cadafalch. La seva gestió va ser abnegada i eficaç.¹⁷

Com a resultat del constant creixement de la institució del carrer d'Urgell, la Mancomunitat instituï els viatges de fi d'estudis, creà beques per a aquells que desitjaven prosseguir els estudis superiors i atorgà títols acadèmics pròpiament dits (1921). En conseqüència, s'acordà suprimir el terme «elemental» de la de-

14. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 98-100.

15. *Ibid.*, ps. 130-132.

16. *Ibid.*, p. 133.

17. *Ibid.*, p. 316.

nominació del centre (1922). El pla d'estudis i el contingent d'alumnes i professors (quadre 2)¹⁸ feien de l'antiga institució provincial un centre d'indiscutable prestigi.

3. L'Escola del Treball de la segona Mancomunitat de Catalunya (1924-25)

3.1 La Mancomunitat de la Dictadura (1924-25)

L'adveniment de la Dictadura de Primo de Rivera suposà un autèntic trauma en la marxa de l'Escola del Treball. Per comprendre-ho, cal tenir en compte la nova situació que, a Barcelona, i sobretot en aquells àmbits més relacionats amb la cultura i l'escola, s'anà creant arran del cop d'estat del 13 de setembre de 1923.¹⁹

Quadre 2: Escola del Treball

cursos	alumnes		professors i ajudants	
	matriculats	examinats	ajudants	contramestres
1920-21	783	430	60	6
1921-22	772	541	65	6
1922-23	723	516	73	6
1923-24	822	567	77	6
1924-25	780	—	81	8

Una vegada assegurada la seva implantació, la Dictadura mostrà una creixent hostilitat envers la llengua catalana, les institucions públiques de Catalunya i les entitats d'inspiració regionalista. Efectivament, una sèrie de reials decrets i reials ordres eliminà gradualment les antigues corporacions democràtiques i les substituï per unes altres de caràcter governamental. Barcelona tingué ben aviat una nova Corporació Municipal (octubre de 1923) i una nova Diputació Provincial (gener de 1924). I, tot seguit, es donà a Catalunya una nova Mancomunitat (gener de 1924). La primera fou presidida per Fernando Álvarez de la Campa, mi-

18. Font: *Datos históricos-estadísticos de la Escuela del Trabajo*, a l'expedient *Escoles. Escola del Treball*, folis 341/1-341/10 (ADPB, lligall 3.723, anys 1923-1925, núm. 3). Per a més informes, cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada. Anys 1914-1923 (Organització i administració general de la Mancomunitat. Cultura i Instrucció. Agricultura)* (Barcelona, agost de 1923), ps. 296-334. Vegeu també R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 315-324.

19. Cf. R. CARR, *España 1808-1939* (Barcelona, Ed. Ariel, 1978), ps. 542-552. G. BRENNAN, *El laberinto español* (París, Ed. Ruedo Ibérico, 1975), ps. 63-69. J. M. POBLET, *Història bàsica del catalanisme* (Barcelona, Ed. Portic, 1975), ps. 307-323, 325-353. A. FERRET, *Compendi d'història de Catalunya (Segle XX)* (Barcelona, Ed. Bruguera, 1968), ps. 102-104. A. BALCELLS, *Cataluña contemporánea. II, 1900-1936* (Madrid, Siglo Veintiuno Editores, 1974), ps. 20-24.

litar; la segona per José Olano y Barandían (comte de Fígols) i la tercera per Alfons Sala i Argemí (més tard, el 1929, comte d'Egara) —aquests dos darrers, de la Unión Monárquica Nacional, addicta a la Dictadura.

Amb Sala entraven en la composició del Consell Permanent de la Mancomunitat Pau Alegre Batet, Joan Bofarull Baget, Antoni Hernández Gras, Pere Llosas Badia, Rafael Martí Torralba, Eduard Miguel Casas, Adolf Serra Castells i Darius Romeu i Freixa (baró de Viver).

El tarannà ideològic i polític. S'ha d'afirmar que aquests homes professaven un amor sincer per Catalunya i que venien amb el noble propòsit de servir-la de veritat. Però, segons ells, això no es podia aconseguir —almenys d'antuvi— si no era col·laborant amb el règim triomfant: «Nosaltres tenim —afirmava el senyor Sala— el deure de consciència d'ajudar el Directori», ja que «ha vingut a aixecar el país en un moment que semblava s'anés a enderrocar i estimar-se per precipicis insondables».²⁰ Per això el partit polític fundat per ell, la Unión Monárquica, donà suport immediatament a la Dictadura.²¹

Les causes de l'abatiment d'Espanya —i, en ella, de Catalunya— les atribuïa el prohoms de Terrassa als polítics de Madrid, per una part, i, per altra, als polítics d'aquí, per la «confusió» que havien creat, per la falta de «sinceritat i rectitud» i pel «sentit partidista» amb què havien actuat des de la Mancomunitat.²² Aquesta sèrie de causes «han tingut pertorbada la vida d'Espanya i Catalunya».²³

Una vegada superats els anys foscos, els nous responsables de la Catalunya mancomunada volien obtenir del Dictador —que «ha de» respectar «l'aspiració d'un poble que aspira a governar-se per si mateix, quan amb això no s'atempta a la unitat de la pàtria i a la sobirania de l'Estat»— un model nou, complet, de Mancomunitat «amb delegacions de l'estat d'aquells serveis que en res afecten la sobirania i la unitat nacional, i en canvi tenen a veure amb la satisfacció de les necessitats públiques».²⁴

Tot això ho deia Alfons Sala a finals del mes de gener de 1924. Al cap d'una mica més d'un any (març de 1925) veié que aquest camí estava totalment tancat.

Si, per una part, els homes de la Mancomunitat confiaven, ingènuament, en els propòsits polítics del Directori Militar respecte a Catalunya, per l'altra es llançaren a un atac directe contra els seus antecessors:²⁵ l'administració que havien tingut era un «caos», feren «més política que administració», pensaven més en les eleccions que en les obres culturals, volien fer creure que el seu par-

20. *Discurso del Excmo. Señor D. Alfonso Sala y Argemí, pronunciado en la Asamblea de constitución de la Mancomunidad de Cataluña, el día 30 de enero de 1924 al ser elegido presidente de la misma* (Barcelona 1924), p. 20.

21. Cf. DIVERSOS AUTORS, *La Dictadura 1923-1930* (Madrid, Guadiana de Publicaciones, 1973, ps. 72-73 («Bases Documentales de la España Contemporánea», 7).

22. *Discurso del Excmo. Señor D. Alfonso Sala y Argemí...*, ps. 11-13.

23. *Ibid.*, p. 8.

24. *Ibid.*, ps. 16-17.

25. Cf. MANCOMUNIDAD DE CATALUÑA, *Memoria que el Consejo Permanente presenta a la deliberación y aprobación de la Asamblea de la Mancomunidad de Cataluña* (Barcelona 1924).

tit —la Lliga Regionalista— «era l'única expressió de la voluntat del poble català» i consideraven els seus opositors com a «enemics de Catalunya». Tot plegat, la gestió de l'antiga Mancomunitat havia estat «artificiosa» i una «ficció».²⁶

Respecte a la cultura, l'així dita *Obra realitzada*²⁷ per aquella Mancomunitat era, més aviat, una apropiació —ja que s'hi pretenia capitalitzar unes forces, uns projectes i uns assoliments d'altres institucions— i una tapadora per encobrir les abundants despeses ocasionades. En conseqüència, ells estaven disposats a treballar en aquest assumpte, però també a actuar «amb mà forta» per tal «d'extirpar prodigalitats i errors administratius en benefici de la mateixa obra cultural».²⁸

Davant dels seus ulls s'aixecava un model a seguir: la Diputació de Barcelona, l'obra genuïnament cultural que havia desenvolupat aquella corporació. Per això, superant el parèntesi —sempre incòmode!— de l'antiga Mancomunitat, s'havia d'empalmar amb aquells temps en els quals, sense tants de títols grandiloqüents i sense tantes de despeses de cara a la galeria, es dugué a terme una gestió vertadera i eficaç.

Tal fou el tarannà ideològic i polític dels dirigents de la nova Mancomunitat. Encara que apellaren mil cops a la reflexió i a la concòrdia, ells també caigueren en els mateixos defectes que combatien en altres i foren incapaçs d'evitar la ruptura.²⁹

Els nous protagonistes. Abans d'acabar el mes de març de 1924 dimitiren del Consell de Pedagogia els dos secretaris tècnico-administratius, Alexandre Galí i Rafael Campalans.³⁰ I, pocs dies després —8 d'abril—, deixà de reunir-se el dit Consell,³¹ que quedà oficialment dissolt el 27 de maig i fou substituït —sense cap èxit— per una Junta Consultiva de Cultura. Al mateix temps esclatà l'afer Dwelshauvers, que, com és conegut, ocasionà la destitució de més de cent professors de les institucions de la Mancomunitat.³²

A partir d'aleshores la sort de l'Escola del Treball quedà a mans de dos personatges molt vinculats al règim imperant.

Alfons Sala i Argemí té una intensa vida política.³³ Diputat provincial pel districte de Manresa-Terrassa-Sabadell i diputat a corts per Terrassa durant molts anys, fundador a Catalunya de l'esmentada Unió Monàrquica Nacional, va ser cridat per la Dictadura a la Diputació de Barcelona, de primer, i després,

26. *Ibid.*, ps. 12-15.

27. Cf. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *L'obra realitzada. Anys 1914-1923*. Aquesta important publicació —l'antecedent de la qual es troba a *Id.*, *L'obra realitzada. Anys 1914-1919*— consta de tres volums. Ja hem esmentat el que més ens interessa (nota 18). Dels altres dos, el primer versa sobre *Beneficència i sanitat. Política social. Hisenda* (Barcelona, agost de 1923); i el tercer, sobre *Telefons, ferrocarrils, carreteres, camins i ponts. Obres hidràuliques* (Barcelona, agost de 1923).

28. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *Memoria...*, p. 21.

29. Cf. E. JARDÍ, *Puig i Cadafalch...*, ps. 174-176.

30. Cf. «Actes del Consell de Pedagogia», VIII, ps. 158-159.

31. La darrera acta de les reunions del Consell porta la data indicada.

32. Cf. R. ALBERDI, *op. cit.*, ps. 157-158, nota 438.

33. Cf. A. JOANIQUE, *Alfonso Sala Argemí, Conde de Egara. Visión de una época. Debelación del nacionalismo catalanista. Luchas entre librecambistas y proteccionistas. Progreso de la técnica textil* (Madrid, Ed. Espasa-Calpe, 1955).

a la presidència de la Mancomunitat i del seu Consell Permanent (gener de 1925). Com a president de l'executiu de la Mancomunitat li correspongué, estatutàriament, posar-se al cap del Consell de Pedagogia. A més a més, durant els primers mesos del seu mandat, va ser fins i tot conseller de cultura de la Mancomunitat, fins que va ser reemplaçat en el càrrec per Pere Llosas Badia. Per consegüent, es veu de seguida el paper decisiu que tingué des de principis de 1924 fins al mes d'abril de l'any següent, i no solament en la marxa de l'Escola del Treball, sinó en tot l'àmbit cultural i escolar en què intervenia la Mancomunitat. Basta pensar únicament que fou ell qui va fer cara a tot l'espinós assumpte del professor Dwelshauvers...

Antoni Robert Rodríguez és el braç dret de Sala. Enginyer industrial, professor de matemàtiques en la secció d'electricitat de l'Escola Elemental del Treball des de l'any 1918 i, com a tal, molt apreciat pel Consell de Pedagogia.³⁴ Diputat-vocal en aquest organisme per designació de la Comissió Permanent de la Mancomunitat (gener de 1924), fou nomenat, per acord del 4 de juny, director de l'Escola del carrer d'Urgell, substituint el socialista Rafael Campalans, que havia estat cessat per acord del 13 de maig. A partir d'aquestes dates —fi de curs 1924-25—, la sort de l'Escola del Treball estigué a les seves mans. Ambdós, Sala i Robert —aquest també de la Unión Patriótica— formaren un tàndem molt unit i pràcticament omnipotent des de la desaparició del Consell de Pedagogia l'abril-maig de 1924.

3.2 *El funcionament de l'Escola del Treball durant el bienni 1923-25*

El curs 1923-24 començà amb una normalitat relativa.³⁵ S'esperava que, malgrat tot, el Dictador compliria les promeses que havia fet en un principi. Però la pau a Catalunya no durà gaire. Ni tampoc a les institucions del carrer d'Urgell. Efectivament, la prohibició de l'ús de la llengua catalana en l'ensenyança³⁶ —cosa que fou contestada pels alumnes—,³⁷ l'ordre que la Mancomunitat s'abstingués d'expedir títols acadèmics i declarant nuls els ja conferits per l'Escola del Treball,³⁸ la destitució de 39 professors d'aquesta³⁹ i, finalment, la

34. Quan el 1924, en ser nomenat diputat provincial, Robert presentà la renúncia a la seva càtedra de l'Escola del Treball, el director, Rafael Campalans, no volgué acceptar aquella renúncia per «no veure'ns privats definitivament de la seva estimable col·laboració». Ofici de Campalans (11-II-1924), a l'esmentat expedient *Escoles. Escola del Treball*, foli 176.

35. Fonts que especialment ens serviran en la investigació ulterior: *Escoles. Escola del Treball* (ADPB, lligall 3.723, anys 1923-1925, núm. 3). *Escuela del Trabajo* (ADPB, lligall 4.174, anys 1925-1926, núm. 2, peça primera). *Escuela del Trabajo* (ADPB, lligall 4.179, any 1927, núm. 8, peça segona). *Escuela del Trabajo. Obras de reparación de la cubierta* (ADPB, lligall 4.182, any 1927, núm. 145, peça segona). *Escuela del Trabajo. Expediente general* (ADPB, lligall 4.183, any 1928, núm. 5, peça tercera). *Escuela del Trabajo. Expediente general* (ADPB, lligall 4.188, any 1929, núm. 5, peça quarta).

36. Reial ordre del 19 de desembre de 1923. Cf. l'ofici del governador civil de Barcelona, general Llussà, a R. Campalans (22-I-1924), a l'*Expedient general*, foli 48 (ADPB, lligall 3.722, anys 1920-1924, núm. 8).

37. Cf. l'ofici del secretari general Pau Vila (26-I-1924), en l'expedient *Escoles. Escola del Treball*, foli 174.

38. Reial ordre del 22 de febrer de 1924. Cf. l'ofici del governador al Consell Permanent (7 de març), a l'*Expedient general*, foli 64.

39. Cf. l'expedient *Escoles. Escola del Treball*, folis 242-244.

dissolució del Consell de Pedagogia (maig de 1924) van anar pertorbant la vida del centre. A penes hi pogué haver una altra novetat en aquell curs que, ben entès, no acabà bé.

L'any acadèmic següent, 1924-25, va ser planificat en tots els detalls per Sala —des de la presidència de la Mancomunitat i la ponència de cultura— i per Robert —des de la direcció de l'Escola. Aquest presentava els acords, aquell els dictaminava i el Consell Permanent de la Mancomunitat els sancionava, naturalment per unanimitat. El treball —molt dur, sens dubte— s'orientà en aquestes dues direccions: reajustament del personal —emplenat d'una manera o d'una altra el buit que havien deixat els destituïts— i concentració d'alumnes i assignatures dintre dels límits del pressupost.⁴⁰

Es cregué oportú mantenir la figura del professor-secretari «per a la continuïtat de relacions entre la direcció i els professors i per tenir cura de totes les qüestions de caràcter docent».⁴¹ El càrrec —substituint Pau Vila— va ser per a Ramon Casanovas Degollada.⁴² Igualment es conservà la figura del degà al davant de cada secció o departament. Un bon grup de professors —uns vint— ho eren també dels centres oficials d'ensenyança (Escola d'Enginyers).

Respecte a la infraestructura, quedà millorat l'edifici destinat al Departament de les Arts de la Construcció, la renovació del qual s'havia iniciat el 1923.

Quant a l'organització interna, cal esmentar el que segueix: les ensenyances fonamentals que s'impartien eren les dels mecànics; fonedors i modelistes; calderers, planxistes i fumistes; electricistes; indústries tèxtils; indústries químiques; arts de la construcció. A aquests departaments s'afegí (acord del Consell Permanent del 15 d'octubre de 1924) el d'*Oficis d'Arts* —en el qual restaven integrades l'antiga *Escola Superior dels Bells Oficis* i la seva annexa *Escola Tècnica d'Oficis d'Art*.⁴³ En aquesta nova secció restà molt millorada l'ensenyança de la tapisseria (febrer de 1925).⁴⁴ El total d'alumnes al començament del curs 1924-25 era de 886. Però afegint-hi els alumnes que entraven als cursos preparatoris, de repàs, etc., s'arribava als 1.497.⁴⁵

La concessió de premis i de beques per a estudis superiors, els cursos preparatoris, els viatges de fi de carrera —a l'estiu de 1924 s'anà ja a l'estranger!—⁴⁶ i les conferències dominicals⁴⁷ continuaren donant a la institució del carrer d'Urgell un caire popular i, al mateix temps, de serietat.

40. Vegeu, per exemple, el dictamen preparat per A. Sala (12-vii-1924) i aprovat pel Consell Permanent quatre dies després (*Ibid.*, folis 257 i ss.).

41. Proposta de Robert (18-vii-1924), aprovada pel Consell Permanent de la Mancomunitat (6-viii-1924) (*Ibid.*, foli 267).

42. *Ibid.*

43. Vegeu els acords i l'aprovació corresponent per part del Consell Permanent (*Ibid.*, foli 291).

44. Pla, proposta i acord corresponents (*Ibid.*, 339-339 bis, 352/2).

45. Cf. *Relación numérica de los alumnos matriculados hasta la fecha en esta Escuela* (31-x-1924) (*Ibid.*, folis 313-315).

46. Cf. DIPUTACIÓN PROVINCIAL DE BARCELONA, *La obra post-escolar de la Escuela del Trabajo* (Barcelona 1925). És l'únic fullet que va publicar la Diputació de Barcelona (de la Dictadura) sobre la institució del carrer d'Urgell.

47. En motivar aquesta iniciativa (17-i-1925), Antoni Robert afirmava que l'Escola desitjava «formar completamente, de manera armónica y racional, la educación de los alumnos», perquè no s'acontentava a fer d'ells solament «máquinas racionales» (*Escoles. Escola del*

L'ESCOLA DEL TREBALL DE LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA (1925-30)

1. La fi de la Mancomunitat de Catalunya

El dia 20 de març de 1925 el rei Alfons XIII firmava el decret-llei de l'Estatut Provincial⁴⁸ que, amb l'Estatut Municipal,⁴⁹ ve a ser una de les peces típiques del règim del Directori Militar.⁵⁰ En ell no hi havia lloc per a la Mancomunitat de Catalunya. «Era el rèquiem de la Mancomunitat de Catalunya» —comenta Joaquim de Camps i Arboix.⁵¹ En força del mateix Estatut Provincial, el Consell Permanent de la Mancomunitat començà a actuar amb el nom de *Comissió Gestora Interina dels Serveis Coordinats de les Diputacions de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona* (acord del 23 de març), i el primer d'abril quedà constituïda la nova Corporació Provincial de Barcelona, amb Alfons Sala de president i el comte de Fígols a la vice-presidència.

A partir d'aquestes dates el procés de dissolució de la Mancomunitat de Catalunya avançà ràpidament. Sala i Argemí, convençut ja que el Directori Militar no tenia la més mínima voluntat de satisfer les aspiracions del regionalisme, es retirà de la política i deixà pas a Gaietà Marfà Clivillés en la presidència de la Diputació, i a Milà i Camps (comte de Montseny) en la de la Comissió Gestora (abril-maig de 1925). Tot seguit la Diputació de Girona i la de Lleida es retiraren de la *coordinació de serveis* (abril-juny), la qual cosa obligà a les altres províncies catalanes a fer el mateix. La reial ordre del 30 de juny declarava dissolta aquella *coordinació*; a partir del dia següent tothom havia de considerar que la Mancomunitat de Catalunya ja no existia per a res. A la distància d'una setmana començava els seus treballs la *Comissió Liquidadora del Deute Interprovincial* (president, Milà i Camps).⁵² L'experiència *regionalista* de Catalunya havia tancat definitivament el seu cicle.

2. De la «regionalització» a la «provincialització»

Mentre estigué vigent la fórmula dels *serveis coordinats* (març-juliol de 1925) encara es mantingué, bé que transitòriament, la imatge d'una Catalunya *regionalitzada*. La comissió gestora corresponent (Milà i Camps a la presidència; Josep Ferran a la vocalia de cultura) atengué la marxa de les institucions docents. Però a partir del primer de juliol començà la fase que podríem denominar de la «provincialització». Des de la perspectiva del present treball significa dues co-

Treball, foli 340). Aquestes conferències tenien lloc els diumenges al matí, i es referien tant a la preparació tècnica com a la formació humana i social.

48. «Gaceta de Madrid», núm. 80 (dissabte, 21-III-1925), ps. 1.446-1.483.

49. «Gaceta de Madrid», núm. 69 (diumenge, 9-III-1924), ps. 1.218-1.302.

50. Cf. S. MARTÍN-RETORTILLO, *op. cit.*, I, ps. 328-356.

51. *La Mancomunitat de Catalunya*, p. 73.

52. Vid. MANCOMUNIDAD DE CATALUÑA. *Comisión Liquidadora. Comisión Gestora de la Deuda Interprovincial. Actas.*

ses: primera, que cada una de les diputacions provincials de Catalunya torni a assumir la titularitat i la gestió dels centres d'ensenyament que tenia abans de traspassar-los a la Mancomunitat el 1920; segona, que cada Diputació s'incorporava també aquelles altres institucions docents que, creades un dia per la dissolta Mancomunitat, li restaven adscrites en base al pagament del deute interprovincial corresponent. Era el resultat del desmantellament total de l'estructura de la Catalunya mancomunada a favor d'una creixent reafirmació de la personalitat de les províncies.

En concret, la Diputació de Barcelona dugué a terme, durant els mesos de juliol i setembre, el procés de confiscació. El dirigiren el president de la Corporació Provincial, Gaietà Marfà, i el diputat-ponent d'instrucció pública, Antoni Robert.⁵³ Entre altres entitats «incautades en nom de la Diputació»⁵⁴ hi ha, naturalment, l'Escola del Treball (6 de juliol de 1925).

Aquest procés no tendia solament a centralitzar les institucions provincials entorn de la corporació corresponent, sinó que molt especialment mirava de *descatalanitzar-les* —urgint, per exemple, en elles l'ús exclusiu del castellà i col·locant-les sota la tutoria d'un patronat desproveït de sensibilitat regionalista— i a *controlar-les directament* —exigint, per exemple, la inspecció o la presència dels diputats-delegats en els òrgans directius de les dites entitats. Més encara: el fet que la Diputació pogués «controlar»⁵⁵ —i que controlés efectiva— una entitat era una *conditio sine qua non* per obtenir certs avantatges o subvencions econòmiques per part de la Corporació Provincial.

Aquí té el lector enunciades algunes de les línies generals de l'actuació de la Diputació de la Dictadura. El darrer objectiu a aconseguir era evidentment el control ideològic i polític de les institucions que mantenia o subvencionava l'ens provincial. A les línies que acabem d'escriure cal, potser, afegir aquestes altres: la renúncia a l'ús de la terminologia més solemne— que es reserva a les funcions de l'estat central—, un decidit apropament als centres estatals d'ensenyament —a l'Escola d'Enginyers, molt en concret— i, en fi, una certa propensió al foment dels grans ideals de la hispanitat —cosa que s'anirà accentuant al llarg dels anys de la Dictadura.

Aquest enfocament de la política provincial estigué en vigor al llarg de tot el període que presidí el Consell Provincial Permanent el comte de Montseny (des del 28 de novembre de 1925 fins a la fi de la Dictadura, el 1930). El mentor i l'executor de la política provincial en matèria escolar fou el diputat-ponent d'instrucció pública, el totpoderós Antoni Robert Rodríguez.⁵⁶

53. Altres membres de la Comissió Provincial Permanent que mai no solien faltar a les sessions eren el marquès de Marianao i el marquès de Sagnier.

54. Aquesta és l'expressió que sol utilitzar-se. Vegeu l'acta corresponent (6-vii-1925) en l'expedient *Escuela del Trabajo*, foli 10 (ADPB, lligall, 4.174, anys 1925-26, núm. 2).

55. Una altra expressió típica. Vegeu, en aquest respecte, l'expedient dels *Señores Diputados y Técnicos que forman parte como vocales de las Juntas y Patronatos de la Escuela de Arte Dramático, Junta de Gobierno del Instituto de Orientación Profesional, Autónoma de Ciencias Naturales y Junta de Museos de Barcelona* (ADPB, lligall 4.176, any 1925, núm. 24).

56. Sobre aquest no hem trobat ni tan sols una ressenya biogràfica. Sobre aquell, es pot consultar almenys el *Diccionario biográfico*, III (Barcelona, Albertí Editor, 1969), p. 179.

3. L'Escola Central del Treball (1925-30)

Tal com s'ha explicat, l'escola obrera del carrer d'Urgell, durant el quinquenni 1925-30, depengué exclusivament de la Diputació de Barcelona i estigué a mans de l'esmentat senyor Robert, que era, a la vegada, director del centre i diputat-ponent d'instrucció pública de la Corporació Provincial.

Pel que respecta a la marxa interna de la institució, interessa recordar els punts següents. Primer: hi ha una llarga i complicada etapa de reajustament del personal que, gradualment, d'una situació d'interinitat passa a ser fix. Segon: totes les competències es concentren en la direcció (Robert), que fou única per a totes les seccions.⁵⁷ Tercer: al llarg del quinquenni s'hagué d'escometre una tasca improrrogable: l'adaptació de l'escola a les exigències de l'Estatut d'Ensenyança Industrial (31 d'octubre de 1924)⁵⁸ i de l'Estatut de Formació Professional (21 de desembre de 1928).⁵⁹ Indubtablement, es tracta de dos documents fonamentals en l'ordenació jurídica de les nostres escoles professionals, industrials i tècniques.

No cal descendir aquí a continguts concrets ni a la llarga història de les interpretacions, els comentaris i polèmiques que provocaren tant els estatuts com la sèrie considerable d'ulteriors disposicions reglamentàries per a la seva aplicació.⁶⁰ En definitiva, s'aconseguí configurar l'estructura i el funcionament dels centres d'ensenyament professional i tècnica en el nostre país. Això va ser la cosa decisiva.

Ara bé: ja d'entrada, pel sol fet de tractar-se d'unes lleis que procedien del govern, la diputació barcelonina de Milà i Camps estigué sempre disposada a acatar aquella normativa i a posar-la en pràctica. Va ser conscient també que, en la implantació de les reformes i en la constitució de patronats i juntes —a nivell local i regional—, ella no podia perdre «la més decisiva influència»,⁶¹ ja que a l'hora de la veritat —és a dir, de pagar— era la que assumia les més grans obligacions.

L'operació fou difícil i llarga. Projectes, consultes i assaigs crearen una situació permanent d'emergència i provisionalitat.

S'arribà al punt culminant quan es tingué preparat el *Proyecto de carta fundacional* de l'així dit *Real Politécnico Hispano-americano*, en el qual es donava també vida al corresponent patronat.⁶² El dit projecte fou obra bàsicament de la Ponència d'Instrucció Pública de la Diputació. Aquesta el legalitzà per la seva part en l'acord pres el dia 14 d'agost de 1928 i prengué les mesures oportunes per aplicar, encara que fos parcialment, el contingut del text.

57. Vegeu els acords proposats per Robert (9-VII-1925) i aprovats pocs dies després per la Comissió Permanent en sessió pública ordinària (17-VII-1925), en l'expedient *Escuela del Trabajo*, folis 103-108 (ADPB, lligall 4.174, anys 1925-26, núm. 2).

58. «Gaceta de Madrid», núm. 310 (dimecres, 5-XI-1924), ps. 587-597.

59. «Gaceta de Madrid», núm. 363 (divendres, 28-XII-1928), ps. 1.989-2.002.

60. Cf. L. NOVO MIGUEL, *La enseñanza profesional obrera y técnico industrial en España* (Barcelona 1933), ps. 14-17. *Id.*, *La formación profesional obrera. Fundamento básico del resurgimiento económico de España* (Barcelona [1949]), ps. 12-13.

61. Sessió de la Comissió Provincial Permanent (29-V-1928), en l'expedient *Real Politécnico Hispano-americano*, foli 1 (ADPB, lligall 4.186, any 1928, núm. 91, peça primera).

62. Cf. PATRONATO LOCAL INTERINO DE FORMACIÓN TÉCNICA INDUSTRIAL DE BARCELONA, *Proyecto de Carta Fundacional* (Barcelona, 10-VIII-1928).

En conseqüència, a l'Escola del Treball s'introduïen de primer les ensenyances de preparació a l'aprenentatge i el primer curs d'aprenentatge d'oficials obrers —ensenyaments diürns— i, segon, el primer curs de mestres obrers —ensenyament nocturn. A més, es continuava amb les disciplines corresponents als oficials obrers (a la nit). En aprovar aquesta planificació (2 d'octubre de 1928), la Diputació deia que estava persuadida que «una de les missions més elevades de les corporacions públiques és la de donar el més gran impuls a totes les obres de cultura, estenent la seva activitat, en tots els ordres, a fi que la seva acció arribi a totes les classes socials».⁶³

No s'esperà, doncs, que vingués per part del ministeri del treball i previsió la confirmació d'aquella carta fundacional (21 de març de 1929),⁶⁴ sinó que Robert volgué guanyar temps, forçant un xic els esdeveniments. Per tant, el curs 1928-29 l'hem de considerar com una fita important en l'evolució històrica de l'Escola del Treball. El nou estatut (del 21 de desembre de 1928) trobà la institució del carrer d'Urgell en ple esforç de renovació. No va haver d'obligar-lo a introduir nous canvis de relleu (curs 1929-30).⁶⁵ Amb això, l'antiga Escola Elemental del Treball es convertí en l'*Escola Central del Treball*, ja que incumbia al seu director la funció d'orientar i controlar el que en la carta fundacional es denominava l'*Escola Provincial del Treball*, integrada per l'escola del carrer d'Urgell i les quatre *Complementàries d'Oficis* de l'Ajuntament de Barcelona. El que acabem d'exposar constitueix el nucli més important i més característic del quinquenni 1925-30.

Sempre amb el propòsit d'anar traduint a la pràctica el que era preceptuat per la legislació oficial —no oblideu això, que és la raó definitiva de tot el fervor reformista del moment—, anaren apareixent altres elements d'interès, com, per exemple, la transformació de l'antic Institut d'Orientació Professional en l'Oficina d'Orientació i Selecció Professional, adscrita totalment a l'Escola del Treball (des del 1926), la instal·lació del dispensari i la infermeria (des del 1926), la implantació de l'educació física (des del 1927), la reorganització del Departament d'Oficis Artístics (des del 1927), la instauració de les ensenyances de forja artística, ceràmica, vidrieria i esmalt (des del 1928), la creació de la càtedra de medicina del treball (des del 1929).

Tindrem una idea completa del que era aquell centre d'ensenyament obrer en acabar la Dictadura, si recordem que continuaren funcionant els Curssets Preparatoris de l'Estiu —que foren també en part de perfeccionament per als iniciats—, els viatges d'estudis (o de pràctiques), les beques d'ampliació d'estudis, la biblioteca i les conferències culturals. Abans d'acabar l'any 1929 hi hagué uns nous estatuts per a l'associació d'alumnes i ex-alumnes.⁶⁶

63. Dictamen preparat per Robert i aprovat per la Comissió Provincial Permanent, a *Escuela del Trabajo. Expediente general*, foli 165 (ADPB, lligall 4.183, any 1928, núm. 5, peça tercera).

64. «Gaceta de Madrid», núm. 85 (26-III-1929), p. 2.245.

65. Vegeu el pla d'estudis corresponent al primer curs d'Oficials Industrials, ensenyances diürnes, aprovat per la Diputació el 8-x-1929, a *Escuela del Trabajo. Expediente general*, folis 181-182 (ADPB, lligall 4.188, any 1929, núm. 5, peça quarta).

66. Cf. *Estatutos de la Asociación de Alumnos de la Escuela del Trabajo* (Barcelona [1929]).

I tot això ⁶⁷ es féu quan, en el recinte de l'Escola Industrial, s'installava també l'Escola d'Enginyers Industrials (1927), s'organitzaven els Estudis de Peritatge (1928) i sorgien, en fi, nous edificis (entre els anys 1929 i 1930). Es pot, doncs, afirmar que, malgrat tots els entrebancs, van ser uns anys de creixement i plenitud.

67. Pensem que, a l'Escola del Treball, entre professors, contramestres, personal administratiu i subaltern, hi havia, el 1927, 114 persones —totes a compte de l'erari provincial— (cf. DIPUTACIÓN DE BARCELONA, *Lista de las Entidades dependientes de la Diputación y personal de las mismas*, Barcelona 1927, ps. 26 i ss.).